

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

Funkcijski strukturalizem

Iz koncepta¹ funkcijskega strukturalizma izhaja zbornik razprav v moji knjigi *Slovarska slovnica – Izbrana poglavja*, ki temeljijo na razumevanju jezika kot sistema izrazno-pomenskih odvisnostnih razmerij, povezanih v smiselno funkcionalno celoto. Temeljna komunikacijska enota jezikovnega sistema je stavčno strukturirana poved s svojo univerzalno, prostorsko-časovno referenco, zajeto v endogenih leksemih, se pravi v stavčnih členih propozicije povedi. Tako se nam smiselnost besednih vrst potrjuje z njihovo sposobnostjo modificiranja v funkcijo stavčnih členov.

1 Jezikovni sistem je sestavljen iz dveh pojmovno neločljivih entitet – slovarja in slovnice. Če želimo utemeljiti metajezikovnost členitve jezikovnega sistema na ti dve entiteti, se pravi na slovarsko in slovnično, moramo nekoliko redefinirati utemeljitev njunih funkcij, se pravi poimenovalnost in urejevalnost. Bližje dejanski jezikovni realnosti je jezikovni sistem, če razumemo njegov slovar kot nabor besedilnih zmožnosti (potenc), natančneje – nabor prvin z zmožnostjo tvorbe komunikacijskih (besedilnih) enot. Aktualiziranje teh prvin v smislu tvorbe vsakokratnega besedila, besedilnih enot pomeni aktiviranje skladenjskih funkcij oz. sploh realizacijo skladenjskega denotata. Tovrstno, se pravi širše razumevanje slovarja pritegne slovnico – urejevalni segment jezika – v konstitutivni del poimenovalnih enot, z drugimi besedami, slovnični segment jezika je že vgrajen v slovarske enote.

Kaj je torej slovnica? Slovnica je aktivator (pobudnik) besedilotvorne zmožnosti slovarja, se pravi aktivator tistih segmentov jezikovnega sistema, ki omogočajo na različnih ravneh od morfemske do besedilne uveljaviti vezivno komplementarnost slovarskih prvin.

2 Problemsko jedro slovnice izhaja iz njene povezovalne vloge, iz skladnje torej; morfologija (oblikoslovje) je v tem kontekstu samo opis sredstev, s katerimi se udejanja skladenjska funkcija. Ta se že v izhodišču vrašča v sestav slovarskih poimenovalnih enot najsibo enobesednih leksemov ali leksikaliziranih besednih zvez. Razlika med eno- in večbesednim leksemom (slovarsko enoto) je v zakritem ali izraženem odvisnostnem torej podrednem razmerju: izraženo je pri večbesednem leksemu, tip *domača žival*, zakrito pa pri enobesednem, tip *žival* 'bitje, ki ...'. Za slednje, torej enobesedne velja, da temelji na notranjem odvisnostnem razmerju med uvrščevalno pomensko sestavino (genus proximum) in določenim (predvidljivim) številom razločevalnih pomenskih sestavin (differentia specifica), tip *žival* 'bitje, ki ...' je (z navedeni-mi lastnostmi) razločevalno (prepoznavno) glede na druga bitja. Za endogene lekseme velja, da je razvidnost slovnične prisotnosti v slovarju zakrita, temelji na notranjem odvisnostnem razmerju pomenskih sestavin (semov).

Slovarska slovnica definira kot slovarske poimenovalne enote tako stalne (leksikalizirane) besedne zveze kot endogene lekseme z notranjo pomenskosestavinsko zgradbo. Ene in druge določa odvisnostno, torej podredno pomensko razmerje.

¹ Besedilo je prirejen povzetek knjige *Slovarska slovnica – Izbrana poglavja*, ki je v tisku pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete v Ljubljani. – Tematsko se navezuje na mojo monografijo *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, ki je izšla pri isti založbi 2013. leta.

2.1 Da sta slovar in slovnica po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, dokazujejo kategorialne slovarske lastnosti. Te so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa so prepoznavne kot kategorialne pomenske sestavine (kategorialni semi); njihova funkcija je izhodiščno pomensko razvrščanje endogenih leksemov, tistih torej, ki izkazujejo notranji hierarhični pomenskosestavinski sestav. Ker je propozicija slovarski segment stavč-nopovedne strukture, se slovarske kategorialne lastnosti – kategorialne pomenske sestavine, vgrajujejo v njeno izhodiščno (kategorialno) pomenskosestavinsko zgradbo; kot take niso podvržene nobene vrste modifikacij, ustvarjajo in oblikujejo pa razmerje med besednimi vrstami in stavčnimi členi.

2.2 Kategorialne lastnosti so tiste, ki izražajo funkcijo stavčnih členov, lahko neposredno, gre za skladenjske kategorialne lastnosti, ali posredno, ko se stavčnočlenska funkcija izraža z aktualizacijo slovarskih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin. Slovarske kategorialne lastnosti določa dejstvo, da so besednovrstno potencialno imanentne stavčnim členom, kot take pa hkrati izhodiščne za določanje leksikalnega pomena pomenskosestavinskih (semskih) leksemov.

Upravičeno lahko povzamemo: slovarske kategorialne lastnosti so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa so kategorialne pomenske sestavine, kar pomeni, da so v slovarski pomenskosestavinski (semski) hierarhiji tiste, ki ločujejo besedne vrste s pomenskosestavinsko zgradbo od vseh drugih. Tako dokazujejo, da sta slovar in slovnica (skladnja) po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, ki tvorita neločljivo celoto (jezikovnega) sistema.

Slovarska slovnica oblikuje svoje problemsko jedro z obravnavo kategorialnih lastnosti, členjenih na kategorialne pomenske sestavine, vendar po eni strani z izločitvijo njihove morfološke izražene funkcije vezivne komplementarnosti, po drugi pa s pritegnitvijo samo skladenjskih kategorij.

Sicer pa je kategorialne lastnosti kot prvine slovarskega pomena, se pravi kot kategorialne pomenske sestavine, mogoče prepoznavati v zvezi s posebnim tipom denotativnega pomena leksemov in besedotvornega pomena tvorjenk: v prvem primeru gre za razmerje med stavčnočlenskimi vlogami leksike in strukturno določenim denotativnim pomenom, v drugem za t. i. propozicijski besedotvorni pomen.

2.4 Kategorialni in denotativni pomen sodita med obvezne, se pravi definicijske opredelitve leksema. Kategorialni pomen izhaja iz njegove skladenjske (stavčnočlenske) vloge; tako lahko relativizira besedne vrste. Vloga denotativnega pomena je glede na pomensko (semsko) razločevalnost sistemizirati leksiko. – Konotativnost je leksemu dodana vrednost v smislu prepoznavanja človekovega razmerja do upovedovanega, npr. čustvenosti – pozitivnega/negativnega razmerja, časovnosti (starinskost, neologizem) idr.; lahko gre tudi za jezikovno-sistemsko stilistiko glede na knjižni jezik kot narečnost, pokrajinskost, tudi socialna vezanost – intelektualizmi, slengizmi, pogovornost, nižja pogovornost ipd.

3 Naj povzamem: »Slovar je prva knjiga vsakega naroda« je misel, ki jo je zapisal Miklošič v pismu Bleiweisu ob dolgoletnih in zapletenih pripravah na Pleteršnikov slovar. Res je – brati slovar pomeni razumeti njegov pomenski sestav na dveh ravneh: na ravni njegove notranje realizirane pomenskosestavinske (semske) zgradbe kot jo izkazujejo posamezne poimenovalne enote, se pravi razumeti pomen, pomensko členjenost leksema; hkrati pa gre tudi za razumevanje zakonitosti medleksemске komplementarne povezovalnosti. Obe, notranjo in zunanjo definira odvisnostno, torej podredno razmerje, lastno tudi najmanjši besedilni enoti – stavčni povedi.

Slovar in slovnica sta torej neodtujljivi definicijski lastnosti jezika. Slovar je z naborom poimenovalnih enot implicirana besedilotvorna zmožnost, ki pa se konkretizira šele z upoštevanjem vezivne komplementarnosti, se pravi z realizacijo slovničnih zakonitosti.

Ada Vidovič Muha
zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani
ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

Slavistična revija 72/4 (2024): 397–399
DOI 10.57589/srl.v72i4.4225
Tip 1.19